

Отримано: 20 вересня 2018 р.

Прорецензовано: 5 жовтня 2018 р.

Прийнято до друку: 6 жовтня 2018 р.

e-mail: bilik.yana@gmail.com

DOI: 10.25264/2519-2558-2018-3(71)-44-47

Білик Я. С. Організація конструкцій з часовим значенням із знахідним безприйменниковим у прозі М. Миценка. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Острог : Вид-во НаУОА, 2018. Вип. 3(71), вересень. С. 44–47.

УДК 811.161.2'367'37

Білик Яна Степанівна,

кандидат філологічних наук, доцент, Вінницький національний медичний університет ім. М. І. Пирогова

ОРГАНІЗАЦІЯ КОНСТРУКЦІЙ З ЧАСОВИМ ЗНАЧЕННЯМ ІЗ ЗНАХІДНИМ БЕЗПРИЙМЕННИКОВИМ У ПРОЗІ М. МИЦЕНКА

Статтю присвячено розгляду темпоральних безприйменникових дієслівних конструкцій із знахідним відмінком залежного іменного компонента в художньому мовленні М. Миценка.

Визначено основні форми вираження часового значення, а також групи залежних іменних та прислівникових компонентів формально-синтаксичної структури словосполучень.

Ключові слова: дієслівні словосполучення, семантичні відношення, часові (темпоральні) безприйменникові конструкції, іменний компонент.

Білык Яна Степановна,

кандидат филологических наук, доцент, Винницкий национальный медицинский университет им. Н. И. Пирогова

ОРГАНИЗАЦИЯ КОНСТРУКЦИЙ С ЧАСОВЫМ ЗНАЧЕНИЕМ С ВИНТЕЛЬНОМ БЕСПРЕДЛОЖНЫМ В ПРОЗЕ М. МЫЦЕНКО

Статья посвящена рассмотрению темпоральных беспредложных глагольных конструкций с винительным падежом зависимого именного компонента в художественных произведениях М. Мыценко.

Определены основные формы выражения временного значения, а также группы зависимых именных и наречных компонентов формально-синтаксической структуры словосочетаний.

Ключевые слова: глагольные словосочетания, семантические отношения, временные (темпоральные) беспредложные конструкции, именной компонент.

Yana Bilyk,

associate professor, PhD of Philological Sciences, National Pirogov Memorial Medical University, Vinnytsia

ORGANIZATION OF TEMPORARY UNPREPOSITIONED CONSTRUCTIONS WITH ACCUSATIVUS IN THE ARTISTIC PROSE OF M. MYTSENKO

The article is devoted to the consideration of temporal unpublished verbal constructions with the significant difference between the dependent nominal component in the artistic speech of M. Mytsenko.

The basic forms of expression of the time value, as well as the group of dependent noun and adverbial components of the formal-syntactic structure of phrasal combinations are determined.

Temporal adverbs and nouns have created certain groups for denoting parts of the day, the number of days, the seasons, the time at all, and so on. They mean certain time points or time limits, etc. According to nouns, which are the names of the main time slots during the day, that is, day, night, evening, or morning, or to define different intervals of time during the day (from morning to evening), a group of adverbs is allocated for the definition of these parts of the day.

A separate lexico-semantic group is a phrase with adverbs with the value of time coordination within one – two (three) days, or the speed of action and its sequence.

The meaningless unpredictable in constructions with a time relation in the investigated material passes three basic functional-semantic varieties: a) the specified duration, that is, time, fully covered, filled with action; b) indefinite duration; c) prematurely

Key words: verbal phrases, semantic relations, temporal (temporal) unprinciple constructs, nominal component.

Проблема словосполучення серед актуальних проблем теорії синтаксису досі займає важливе місце й становить значний інтерес як у теоретичному, так і в практичному плані. Базою у вченні про словосполучення є дослідження зв'язків між його компонентами, з'ясування правил та закономірностей співвідношення слів, встановлення чинників, які зумовлюють його структуру.

Мові властива темпоральна багатовекторність, тому вона може виражати всі часові сфери буття – минуле, теперішнє, майбутнє. Засобами реалізації категорії часу в мові (в українській і в інших слов'янських) є форми дієслова, які узагальнюють її функціонування, проте не завжди адекватно й повно передають об'єктивний час перебігу дії. Часова тривалість дії, події може передаватися у мові та мовленні й поза межами дієслівної системи.

Основні теоретичні засади функціонування часових форм і конструкцій у граматичній системі української мови викладені в працях О. І. Бондаря, І. Р. Вихованця, Т. М. Голосової, К. Г. Городенської, А. П. Загнітка, З. І. Іваненко, І. К. Кучеренка, О. С. Мельничука, М. В. Марченка, В. М. Русанівського, С. О. Соколової та ін. [3, с. 3–4]. Реалізації темпоральних конструкцій присвячені дисертаційні дослідження Р. А. Куцової (простежила відтворення темпоральності прийменниковими конструкціями), І. В. Піддубської (дослідила модальну і темпоральну транспозицію дієслівних форм), М. А. Потаєнка (з'ясував проблему вираження категорії часу в лексико-семантичній системі мови), М. В. Цегельської (створила структурну типологію одиниць семантичного поля часу в українській мові).

Проте лише незначна кількість праць присвячена функціональному вияву форм категорії темпоральності.

Незважаючи на складність і значущість, категорія темпоральності на ґрунті українського художнього мовлення М. Миценка ще не була об'єктом комплексного аналізу як у традиційному, так і у функціональному аспектах. Цей факт і зумовлює **актуальність** пропонованої статті.

Метою статті є опис та аналіз безприменникових дієслівних конструкцій на позначення часу із знахідним відмінком залежного компонента, зокрема їх семантичної та граматичної структури у сучасній українській мові на матеріалі художніх творів Михайла Миценка.

Завдання статті – подати структурно-семантичну та функціональну характеристику часових предикативних конструкцій із знахідним безприменниковим, а також розглянути стилістичне використання залежного відмінка іменного або прислівникового компонента.

В українській літературній мові темпоральні відношення виражаються дієслівними словосполученнями, серед яких є применникові та безприменникові конструкції. Опорними членами таких словосполучень виступають дієслова різних лексичних груп, серед яких особливо активні дієслова руху, фізичної дії, місцезнаходження, перебування, стану та ін. Залежними компонентами їх виступають іменники, числівники, прислівники часової та конкретно-предметної семантики. Дуже рідко у цій функції використовуються субстантивовані прикметники.

У словосполученнях, які виражають дію в часі, префіксальні дієслова домінують над безпрефіксальними. Префікси вносять найрізноманітніші відтінки у характері прояву дії, збагачують лексичні значення слів, змінюють їх граматичні категорії, зокрема вид, впливаючи таким чином на співвідносність дієслів.

В межах одного з різновидів безприменникових конструкцій на позначення різного моменту часу аналізуються особливості прислівників, які виражають часові значення в досліджуваній прозі, а також особливості лексико-семантичної співвідносності дієслів, тобто з'ясовується семантичне коло співвідносних іменників, різні відтінки загальної направленості руху, які виражаються аналізованою синтаксичною конструкцією залежно від її лексичного наповнення.

Темпоральні прислівники та іменники створили певні групи на позначення частин доби, кількості днів, пір року, часу взагалі тощо. Вони означають певні часові моменти чи часові межі та ін. Відповідно до іменників, які є назвами основних часових відрізків протягом доби, тобто *день, ніч, вечір, ранок* або для означення різних проміжків часу протягом дня (від ранку до вечора) виділяється група прислівників на означення цих частин доби. Обов'язковим елементом цих структур є названі іменники у різних відмінкових формах або їх деривати, напр.: *кличуть звечора; виїхали вже вночі пізно; повибираємо надвечір; вертався темно додому / збирався бувало, як стемніє; походжали / ходили / співали вечорами*.

Окрему лексико-семантичну групу становлять словосполучення з прислівниками зі значенням часової координації у межах одного – двох (трьох) днів, або швидкості виконання дії та її послідовності. Прислівники з часовим значенням можуть становити окремі мікрогрупи в межах цієї групи. Значення «у цей день» виражається лексемами *сьогодні, нині, ниньки: нині живуть окремо; не ходили сьогодні до церкви; нині прихопив із собою бібліотеку*.

Значення «у день майбутній / наступного дня» виражається прислівниками *завтра / на завтра: заїдемо завтра; приходьте завтра; на завтра приготувались до ярмарку*. Значення «у попередній / минулий день» реалізується прислівником *вчора / учора*. Відповідно значення «два дні тому» передається структурою *позавчора*, напр.: *вчора уварювала яблука; вчора не годували зовсім; повернувся позавчора додому; позавчора молотили зерно*. Значення «після наступного дня, післязавтра» виражається прислівником *післязавтра: післязавтра слід знову принести молоко*.

Адвербіально-часові відношення дієслівних словосполучень з прислівником у ролі залежного слова можуть також виражати значення дії та час її виявлення в неконкретний відрізок часу, оскільки залежні прислівники виражені такими загальними назвами часу, як *потім, після, тепер, тоді, раніше* тощо. Тут можна говорити скоріше про часову послідовність дії та швидкість виконання її.

Термінова дія або час, коли відбудеться чи відбувалася дія передається дієсловами фізичної дії, стану, мовлення тощо, а також відповідними прислівниками, напр.: *розповім може зараз; робила відразу; одразу запам'ятала; повернувся швидко*.

Послідовність дії виражається за допомогою неперехідних дієслів розумової діяльності, фізичної дії, руху, перебування чи місцезнаходження тощо. Значення послідовності передається прислівниками: *спочатку, потім, тоді* тощо: *спочатку думала по-іншому; вийшла заміж спочатку менши; потім не ставала; зазивали після обіду; жили після війни; танцювали далі вдруге; знайшла як прибралась* (в значенні потім, після).

Словосполучення з прислівником *тоді* живається із значенням «потім, після чогось (події чи обставини), пізніше», а також із значенням конкретно невизначеного проміжку часу: *закурили тоді, як поклали; жити тоді було аж як вадко; тоді залишилися без рідних*.

Загальний час, конкретно визначений або невизначений передається за допомогою прислівників *раніше, тепер* тощо та числівників: *готували / збирався раніше; приходиться тепер; печу завжди; прибули вчасно; не було колись колії*. Заперечення передається додаванням до прислівника чи дієслова частки *не*.

Для вираження повторної дії використовується прислівник *знов* (знову): *беруть знову на роботи; не показали знов*.

Кінцевий момент часу реалізовується прислівниками *поки, досі* напр.: *живу й досі на цьому; робили поки не почалась війна; робила поки заміж не вийшла*.

Ще одну групу складають дієслівні словосполучення, які мають залежні прислівники на позначення пір року: *вливали весною; оселилися влітку; носили / одягали взимку; стояв всю зиму*. Опорні дієслова виражають рух, фізичну дію, стан людини.

Також окрему групу становлять темпорально-кількісні дієслівні словосполучення, головним питанням яких є *скільки, на скільки, на який час* тощо. Залежними компонентами таких конструкцій виступають іменники на позначення часової семантики в знахідному відмінку. Іноді ці іменники можуть поширюватись прикметниками, неозначеними та кількісними числівниками, напр.: *не функціонував ціле літо; побули кілька днів; дощило цілий тиждень; плакала сім років; дзвонили всю дорогу; роботи на три дні*. Темпорально-кількісні відношення дієслівних словосполучень означають дію, виражену здебільшого перехідним дієсловом, і ознаку виявлення дії, названу «кількісним іменником».

Із прийменниково-відмінковими формами (аналітичними прислівниками) і морфолого-синтаксичними варіантами темпоральних синтаксем – функціонально споріднені морфологізовані прислівники як морфологічні варіанти розглядуваних синтаксем. Вони передають типові для прийменниково-відмінкових форм значення одночасності і різночасності (часової попередності і наступності), також доповнюють відповідний різновид темпоральних функцій узагальнено-вказівним значенням [2, с. 144].

Морфологізовані прислівники виражають: а) одночасність: *зранку, вранці, вдень, ввечері, вночі, влітку, навесні / весною* тощо; б) часову попередність: *вчора / учора, позавчора, давно, колись*; в) часову наступність: *завтра, післязавтра, потім* тощо; г) початкову часову межу: *зранку, ввечері* тощо; д) кінцеву часову межу: *довіку, досі, дотепер* тощо.

Відмінкові морфологічні варіанти темпоральних синтаксем функціонально-семантично обмежені. Вони виражають значення одночасності, поширюючись на відповідні шари іменникової темпоральної лексики [2, с. 145]. Детальніше розглянемо *конструкції з часовим відношенням із знахідним відмінком без прийменника* у ролі одного з морфологічного варіанту темпоральних синтаксем. Він використовується в нетиповій для українських відмінків прислівникової семантико-синтаксичній функції часу. У цій функції знахідний відмінок позбавлений власне-відмінкових диференційних ознак. Вживання відмінка не впливає з лексико-граматичної природи опорного слова, основною умовою наявності знахідного є темпоральна семантика слова у відмінковій формі [2, с. 145].

Знахідний безприйменниковий у конструкціях з часовим відношенням у досліджуваному матеріалі передає три основних функціонально-семантичних різновиди: а) означену тривалість, тобто час, повністю охоплений, заповнений дією; б) неозначену тривалість; в) передчас.

У функції **знахідного часу означеної тривалості** найчастіше зустрічаються, звичайно кількісно-іменні сполучення типу кількісний числівник чи інше кількісне слово + іменник переважно з часовим значенням. Це значення створюють слова типу *година, день, літо, осінь, зима, весна, місяць, ніч, час, рік* і под. З іменників нечасової семантики у цій функції досліджуваних творів можливі – *дорога, живна* тощо.

Іменники часової семантики поряд з кількісно-іменними сполученнями у функції знахідного часу означеної тривалості сполучаються з узгодженими означальними елементами типу *весь / увесь, цілий, тривалий, довгий* і подібними, з неозначеними займенниковими прикметниками *деякий, якийсь* тощо, а також з прикметником *довгий* та порядковим числівником *перший*, якщо вони вживаються у значенні «цілий» або «один»: *гостював другий раз в цих краях; домовився торік; зібрали вдруге; довгий час не повертали; цілу зиму хворіла, не вставала; відбув усю службу; думала про Юхима цілу ніч; перший день проробив і поїхав*.

Підпорядкованими при цьому можуть бути дієслова досить різноманітних лексико-семантичних розрядів (буття, стану, руху, різної чинності тощо), причому як перехідні, так і неперехідні, але обов'язково недоконаного виду, оскільки при доконаних дієсловах виступає, як правило, прийменник *за* + 3.в. часу.

Зрідка зустрічаються префіксовані дієслова доконаного виду при знахідному часу означеної тривалості, зокрема із значенням буття та стану типу *пробути, поробити / зробити, пролежати* і под.: *залишили перший раз у нас дітей; прождав цілу зиму; відслужив в артилерії два роки; проробила на колгосп двадцять літ*.

Конструкції із знахідним часом означеної тривалості є загальнонародними, літературно-нормативними українськими конструкціями [1, с. 40–42].

Знахідний часу неозначеної тривалості в українській літературній мові повністю витіснений родовим безприйменниковим та відповідними прийменниково-відмінковими сполученнями часу, але в творчості Михайла Миценка дещо простежується. Такі конструкції функціонують як паралельні до конструкцій з родовим безприйменниковим часом, а також зрідка до часових конструкцій з прийменниками *в* + 3.в. або *на* + 3.в.: *була другий день до брата – приїхали в інший раз – повернувся на другий день*.

Тут так само як і у функції знахідного часу означеної тривалості виступають в основному ті ж іменники, що й у функції знахідного часу означеної тривалості. Граматичні особливості підпорядкованих дієслів і лексико-семантичний склад більшою мірою однакові зі складом дієслів попередніх конструкцій, тобто конструкцій із знахідним часом означеної тривалості. Подібні конструкції відрізняються між собою складом супроводжувальних означень, які є основним засобом вираження цих двох різновидів конструкцій із знахідним часом. Так, у конструкціях з неозначеною тривалістю зовсім відсутні кількісні числівники. Проте у функції означень, які вживаються поруч, простежуються порядкові числівники, напр.: *не спала другу ніч; виходили другий вечір; бачився третій раз з її батьком* і под. Але такі конструкції мало вживані. Також не часто у функції супровідного означення виступає форма кількісного числівника *один*, правда, тільки у значенні «перший» або якогось неозначеного займенника, напр.: *одну ніч не спав був; не замовили в бібліотеку один раз; ходив одну зиму до сусіднього села* тощо.

Серед інших засобів вираження неозначеної тривалості найбільш типовим є займенник *кожний / кожен*, що виступає супровідним означенням при знахідному часу, напр.: *мрячило кожен день весь тиждень; кожен хвилину сумнівалась; проїжджав цією дорогою кожний день; кожне літо збирала по два рази та ін.*

У ролі супровідних увиразнювальних означень в аналізованих конструкціях зрідка зустрічаються також займенники *той, цей, якийсь*, напр.: *той раз було продуманіше; цього літа не було дощів; повертався з армії якийсь день; той вечір поїхали з дому* (н.п.99) тощо.

Знахідний безприйменниковий часу неозначеної тривалості із супровідним означенням є на сьогодні, так би мовити, специфічною рисою досліджуваного автора: простежується він як паралельний до родового безприйменникового часу неозначеної тривалості.

Зрідка у досліджуваному матеріалі простежуються також конструкції із **знахідним безприйменниковим передчасом**. Такі конструкції виражаються за допомогою кількісного числівника + іменника з часовим значенням у супроводі частки *вже / уже*, прислівника-частки *тепер*, рідше займенника-частки *тому* (останні як правило виступають у постпозиції), напр.: *тепер двадцять років живе тут; вже другий рік як служить в зеніці; місяць тому зламали дамбу; який раз вже бачить її*.

Отже, аналізована група безприйменникових конструкцій на позначення різного моменту часу з морфологізованими прислівниками виражають: 1) одночасність (*вранці, влітку, ввечері*); 2) часову попередність (*вчора, давно, колись*); 3) часову наступність (*завтра, потім*); 4) початкову часову межу (*зранку*); 5) кінцеву часову межу (*довіку, дотепер*).

Зрідка простежуються конструкції із знахідним безприйменниковим передчасу, які виражаються за допомогою кількісного числівника + іменника з часовим значенням у супроводі частки *уже (вже)*, прислівника-частки *тепер*, рідше займенника-частки *тому* (останні як правило виступають у постпозиції): *уже рік їжджу на завод; тепер місяць жив у мене*.

Крім локалізації дії, дієслово ще передає характер протікання дії в часі, зокрема в один з його відрізків чи моментів. Іменники, які входять до складу словосполучень, можуть бути часовою і нечасовою семантики, означають різні періоди та одиниці виміру часу, а також явища, події, які тривають у часі.

Література:

1. Вихованець І. Р. Синтаксис знахідного відмінка в сучасній українській мові. Київ, 1971. 120 с.
2. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови. Київ, 1992. 224 с.
3. Романюк С.А. Грамемна структура категорії темпоральності в сучасній українській мові: автореферат дис. ... канд. філол. наук. Київ, 2007. 19 с.